

Lokale vreugde bij mussen: alleenstaande sperwermoeders

Jan van Diermen

Het is 27 juni 1993, tien voor half vijf wintertijd (WT) en niet te heet in de Heeswijksche Bosschen (oostelijk Noord-Brabant). Er zingt niets in de grove dennen op deze arme heidegrond. Een vrouwtje vink laat met vaste regelmaat een irriterend "rüüp" horen, zij had zich bij "bosschen" allicht iets anders voorgesteld. Het gemengde koor huis- en ringmussen van het nabije boerenerf klinkt daarentegen aanstekelijk optimistisch en dringt tot diep in het bos door. Maar we (Gertrude van den Elzen en schrijver) komen hier niet om onze stemmingen te laten beïnvloeden door vogelgeluiden.

Linea recta naar locatie HE5, ook genoemd Kameren en Rode Sok, waar sinds 1984 ieder jaar een Sperwer broedt. Van de negen voorgaande broedsels lukten er acht: in 1987 kwamen (afgeleid uit sporen in het gras)

twee jongens (schoenmaat 39-40) op het idee om vier pas uitgekomen kuikens mee naar huis te nemen. Geen wonder want ze zien er onweerstaanbaar lief en mooi uit op die leeftijd, onwetendheid en avontuurzin doen de rest. Waarschijnlijk hebben ze er maar kort lol aan beleefd.

Terug naar vandaag; HE5 op de laatste zondag van juni. Op de reguliere plukplaatsen - in dit nestbos steevast (ook bij wisseling van de individuen) op boomvalkwijze in enkele dennen en een zomereik - ligt niets. Het klinkt akelig stil en dat blijft zo als we onder de nestboom staan. Er ligt poep onder de boom, maar er klopt iets niet: dat wil zeggen: wat we zien beantwoordt niet aan onze verwachtingen. Er ligt zo weinig poep en de spatten zijn zo klein, maar ze liggen toch wel ver van de stam. Zijn er natte bij? Ik wrijf droge klontjes fijn tussen mijn vingers: voelt net zo fijn als custardpoeder, maar kraakt niet zo grappig op het laatst.

Gertrude zoekt naar ruiveren en prooi-resten, ik verzamel moed. Ik klim niet meteen de boom in, al ligt het antwoord op mijn vraag vrijwel zeker in het nest. De kans op vallen wordt bij 16-urige velddagen groot tegen het eind van de middag. Kloppen aan de stam, een flinke trap: geen respons. Nog eens de poepjes langs, heb ik ze allemaal gehad? Na nog drie klontjes is het raak: natte faeces! Drie meter van de stam en net zo klein als de andere spatjes: er is nog leven in het nest, waarschijnlijk slechts één kuiken.

Omhoog, de boom is vertrouwd, het nest is uit 1991 en wordt hergebruikt door de opvolgster van het wijfje dat hier van 1988 t/m 1992 broedde. Inderdaad ligt er een jong in het nest: een mannetje met uitpuilende krop, gewicht 105 gram en H8 (1) = 16.5 mm : hij is tien dagen oud. In het nest liggen een bleek hompje borstvlies, de hals van een jonge spreeuw en de luchtpijp van een jonge merel. Op de grond vinden we na lang speuren nog de verse resten van twee jonge grote bonte spechten, een jonge zanglijster en een jonge spreeuw. De diagnose wordt uitgebreid: in het begin van de jongenfase, wellicht toen het jong (de jongen) nog amper een week oud was (waren), is de vader verdwenen. De moeder staat er alleen voor en voedt haar zoon met één à twee grote prooien per dag.

Ik weet niet hoeveel eieren er waren of zijn uitgekomen in dit nest. Het heeft op 17 juni voor het laatst flink geregend, dus er kan geen faeces zijn weggespoeld. Als er meer broers en/of zussen geweest zijn, moeten die (afgaand op de faeces onder het nest) al voor hun zevende dag zijn gestorven of opgegeten. Hier komen we nog terug.

4 juli 1993, weer zondag, na vang- en ringwerk op andere plekken volgt om 12.00 u WT de controle van HE5. Ja, hij leeft nog! Gewicht 154 gram,

H8 = 54.3 mm en de krop is 40% gevuld. Kortom in prima conditie. Op het nest twee poten, van een jonge spreeuw en een jonge merel, verder nergens prooiresten. Hoe zou het de moeder vergaan? De vorige avond (3 juli, 22.00 u WT) hebben we klepvallen geïnstalleerd met huismussen als lokkers, in de hoop haar te vangen. Een opgewonden reebok maakte het nachtelijk karwei (ik grijp inzichtbare bramen) er niet aangenamer op. Hij blaft hartverscheurend en laat zich door stampen, terugblaffen en sissen niet weggagen. Het opstellen van de vallen lukt bij maanlicht goed en nu maar hopen dat de bok zijn woede niet op de kooitjes koelt.

De volgende ochtend is één van de kooien dicht en verschoven, maar leeg: het was de geplaagde ree toch te veel. Bij onze controle om 12.00 u WT (tevens nestcontrole) is de sperwervrouw aanwezig. Ze zit doodstil in de boom boven de lustig hippende en tjilpende mussen en vliegt geruisloos weg bij mijn naderen. Ze alarmeert niet als ik de nestinhoud controleer. Om 15.10 u en 18.45 u is ze niet aanwezig. Om 21.40 u, in de schemering blijkt ze gevangen: een oude bekende, dood gewaand omdat ik haar in 1992 niet als broedvogel traceerde.

Wat mij het meest interesseerde was echter niet wie ze was, maar hoe ze het maakte. Haar gewicht was relatief laag: 254 gram en haar krop leeg. Dit gewicht past volwassen wijfjes die volop jagen met jongen in de

bedelfase. Haar handpenrui liep achter bij de gemiddelde leeftijdgenoot, maar stond toch niet stil: H-score (2) = 26; H6 net afgeworpen. Geen van de armpennen was in groei: vier nieuw, de rest oud = van het vorige jaar, op één pen na die twee jaar oud was. De staart was voor een flink deel vernieuwd, zes nieuwe pennen (score 5), één driekwart gegroeid (score 4). Op de staart na vertoonde de rui een achterstand van c. 1 handpen en twee armpennen in vergelijking tot het normale verloop. Al met al had dit wijfje het niet bijzonder zwaar met haar alleen te dragen ouderlast. Het feit dat ze maar één jong te verzorgen had, speelde daarbij vast een grote rol. Bovendien was het weer fortuinlijk: in de eerste 17 levensdagen van dit jong heeft het amper geregend (2,6 mm op drie dagen).

Een zeldzaam fenomeen, maar niet uniek: in 1990 trof een sperwerfamilie hetzelfde lot:

locatie Hurkske.1 (Erp, N.B.), vader en moeder beide twee jaar oud, nest in douglasspar, legbegin 25/26 april, vijf eieren, vijf eieren uitgekomen binnen 24 uur op 3-4 juni, vader verdwijnt op tiende jongendag (JD), sterke terugval in gewicht van pulli op JD11, stabilisatie jongengewicht op JD12. Vanaf die dag tot aan JD26 uitsluitend grote prooien: op 14 juni een tamme duif op de grond en een jonge spreeuw in het nest, daarna alleen resten in het nest (meest poten van jonge spreeuwen). Dit wijfje kreeg op 28 juni assistentie van een jong sperwermannetje, dat op 400 m van het nest een roestplaats had. Op die dag lag een geruide staartpen van hem onder het nest. Zijn bijdrage was echter niet kwantificeerbaar, we vonden geen plukplaats en slechts enkele prooiresten (m.i.v. 28 juni) op het nest (ringmus, boerenzwaluw). De moeder van dit nest ving we meerdere malen: tweemaal in het vette jaar 1990, eenmaal in het magere jaar 1991. De gegevens staan in tabel 1.

Tabel 1. Vang- en broedstaat sperwervrouwje - 3446.076 - Hurkske.1 1990-91

datum vangst	gewicht (gram)	H - score	laatste H geruid	arm- pennen niet ge- ruid*	staart- pennen niet ge- ruid*	legselsel grootte en aantal jongen	Leg- begin
20 V 90	290.0	17	5	0	0	5/5	25. ⁵ IV 90
10 VII 90	270.5	25	5	-	-	-	-
28 V 91	298.0	12	4	9	6	4/3	03 V 91

*: heeft betrekking op rui in het vorige seizoen (*in casu* arrested moult)

Het goeddeels alleen grootbrengen van vijf jongen (waarvan vier mannetjes) kostte dit vrouwtje minstens één offer: ze voltooide haar rui niet. In totaal behield ze 15 arm- en staartpennen een jaar langer dan "normaal" (ervan uitgaande dat jaarlijks compleet ruien normaal is).

Beide gevallen laten zien dat een wijfje sperwer, zelfs als haar mannetje sterft voordat de jongen halfwas zijn, nakomelingen groot kan brengen. Door de beschutte ligging van het Hurkske-nest speelden de zes dagen met regenval na het verdwijnen van de vader geen merkbare rol. In de periode dat ze er alleen voor stond was het wijfje op twee van de vier dagen met regen rond het weegtijdstip aanwezig, op vijf van de negen dagen zonder regen rond dat tijdstip was ze weg (op jacht). Natuurlijk trof dit wijfje het geluk dat geen andere sperwer of havik feest is komen vieren terwijl ze niet thuis was.

Het omgekeerde van bovenstaande gevallen: uitval van het vrouwtje, kan ook uitgevlogen jongen opleveren. Te Woodwalton-Fen (Cambridgeshire, Engeland) bracht een mannetje twee jongen groot op een nest in wilgenstruweel (1988, I. Wyllie, pers.). De jongen moeten in zo'n geval wel 13(man)-15(vrouw) dagen oud zijn, anders zijn ze nog te weinig bereid zelf aan prooi te gaan sjerren. De sperwervader vertoont namelijk amper of geen neiging tot het aanbieden van prooi in consumeerbare brokken. Hij stapelt simpelweg de nestrand vol rond zijn hongerige kroost.

Hoe langer een onderzoek duurt des te groter wordt de kans op situaties in het veld, die normaliter alleen onder experimentele omstandigheden zijn te bestuderen. Je moet er alleen wel net op tijd bijzijn.

(1) H8 = handpen 8, de derde handpen van buiten. Het meten van de lengte van een slagpen geeft een zuivere maat voor verengroei. De veel gehanteerde vleugelmaat is bij pulli een gecombineerde maat voor botgroei en verengroei. Beide zijn bruikbaar voor leeftijdsdeterminatie in broedsels met ongestoorde ontwikkeling. Voor het bestuderen van de groei van nestjongen is gescheiden meten van de ontwikkeling van verenkleed en skelet vanzelfsprekend te verkiezen.

(2) H-score = de groei van een pen wordt in punten uitgedrukt, van 0 voor een oude veer tot 5 voor een volgroeide nieuwe veer.

Adres: postbus 65, 7370 AB Loenen